

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَ اتَّخِذْ وَا مِنْ مَّقَامِ اِبْرٰهٖمَ مُصَلًّی ط (بقدرہ ۱۲۵)

نسبتوں کی بہاریں

پروفیسر ڈاکٹر محمد مسعود احمد
ایم۔ اے ، پی۔ ایچ۔ ڈی

بین الاقوامی سلسلہ اشاعت نمبر

۴

۶/۲، ۵-ای، ناظم آباد-کراچی

اسلامی جمہوریہ پاکستان

ادارہ مسعودیہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَالتَّحْسِنُ وَآمِنٌ مِّمَّ قَامَ اِبْرَاهِیْمُ مِصْلٰی اَبْقَرَهُ ۙ ۱۲۵

نسبتوں کی بہاریں

پروفیسر ڈاکٹر محمد سجاد احمد

ایم۔ اے : پی۔ ایچ۔ ڈی

ادارۃ مسعودیہ ۶/۵، اے۔ ناظم آباد، کراچی

اسلامی جمہوریہ پاکستان

۱۳۱۵ھ / ۱۹۹۳ء

بین الاقوامی سلسلہ نمبر ۴

دنیا کی طرف نظر اٹھا کر دیکھیں تو آپ کو عجائبات نظر آئیں گے۔
 ٹوٹی پھوٹی کرسی جس کا کوئی پُرساں حال نہ ہو، جب یہ کہا جائے کہ یہ فلاں بادشاہ کی کرسی ہے
 تو سب لپکنے لگتے ہیں اور یہ بے قیمت کرسی انمول بن کر عجب خانے کی زینت بنتی ہے۔
 دنیا کے عجائب خانوں میں آپ شوکیسوں میں سچی قدیم کتابیں، سکے، ہتھیار دیکھیں گے۔
 فنون لطیفہ کے نمونے، ٹوٹے پھوٹے ٹھیکرے، پھٹے پرانے کپڑے بھی دکھیں گے۔
 ان چیزوں کو کس نے اتنا باوقار بنا دیا؟ — نسبت اور صرف نسبت نے۔
 زمانوں سے نسبت، قدیم ملکوں سے نسبت، قدیم بادشاہوں سے نسبت، قدیم تہذیبوں سے
 نسبت، قدیم شخصیات سے نسبت — یہ نسبتیں نہ ہوتیں تو یہ انمول چیزیں بے قدر
 قیمت ہو جاتیں۔

آثارِ قدیمہ پر نظر ڈالیں تو دیرانوں کی تلاش میں عقلمندوں کو سرگرداں پائیں گے
 — سارا عالم ان کی حفاظت میں منہمک نظر آئے گا۔ — نگاہیں اس دیرانے
 کی طرف کیوں پھریں گی؟ — نسبت ہی نے سارے جہان کو اس دیرانے کا گرویدہ
 بنا رکھا ہے۔ — ہر قوم دل و جان سے اپنے اپنے آثار کی حفاظت کرتی ہے
 وہ ان آثار سے کسی قیمت پر دست بردار نہیں ہو سکتی۔ — وہ افراد کے دل میں
 اپنے بزرگوں کی عظمت اور اپنے آثار کی عظمت کا نقش بٹھاتی ہے۔ — کوئی قوم ایسی
 نہ دیکھی جو اپنے بزرگوں کو ذلیل و رسوا کرے اور اپنی نشانیوں کو پا پا کرے۔
 غالباً اسی جذبے کے تحت حکومتِ سعودیہ نے ۱۳۹۶ھ / ۱۹۷۶ء میں ایک فرمانِ شاہی (۱۴۶۱)
 کے تحت ادارۃ الآثار قائم کیا اور ۲۱ صفر ۱۳۹۸ھ / ۱۹۷۷ء کو مجلس وزراء کی قرارداد نمبر ۲۳۵
 کے مطابق اعلیٰ سطح کی کمیٹی قائم کی۔ — یہ اقدام لائقِ تحسین ہے۔ — قانون
 نمبر ۷، شق نمبر ۱ میں آثار کی تشریح کی گئی ہے اور قانون نمبر ۱۱ میں ان کی حفاظت کی
 ضمانت دی گئی ہے۔

غالباً اسی قانون کے تحت خیر میں یہودیوں کے آثار اور العلام میں قوم نمود کے آثار کو محفوظ کیا گیا ہے۔۔۔۔۔ مغضوبوں کے آثار سے زیادہ محبوبوں کے آثار حفاظت کے مستحق ہیں۔۔۔۔۔ حرمین شریفین کا یہ عالم ہے ع
 چھپے چھپے پہ ہیں یاں گوہر کی تہِ خاک
 امید کی جاتی ہے کہ جو نشانیاں باقی رہ گئی ہیں ان کو محفوظ رکھا جائے گا۔۔۔۔۔
 اقبال نے سچ کہا تھا

ضبط کن تاریخ را پاسندہ شو

از نفس ہائے رمیدہ زندہ شو

حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے زیارتِ قبور کا حکم بھی اسی لئے دیا ہے کہ
 مروجین سے نسبت قائم رہے اور ان کے لئے دعائے خیر ہوتی رہے۔۔۔۔۔ آپ
 بھی قبروں کی زیارت کے لئے تشریف لے جایا کرتے، دعائے مغفرت اور ایصالِ
 ثواب فرماتے۔۔۔۔۔ اللہ تعالیٰ نے آپ کو حکم دیا کہ صحابہ کرام کے لئے دعا
 فرمایا کریں، آپ کی دعا سے ان کو سکون ملتا ہے۔۔۔۔۔ کسی کے لئے دعا بھی اس
 نسبت کا اظہار ہے۔۔۔۔۔ دعا قبول کرنے والا اللہ ہے، آپ کے وسیلے کی
 حاجت نہ تھی، جو صحابی دعا کرتا، قبول کر لی جاتی مگر نہیں آپ کی شانِ محبوبیت
 دکھائی گئی اور آپ سے کہا گیا کہ آپ دعا کریں۔۔۔۔۔ غور فرمائیں، خوب غور

سہ اپیل شیخ محمد ابراہیم (قاہرہ، مصر) بنام ملک فہد بن عبدالعزیز خادم اکرمین الشریفین،

ترجمہ اردو از محمد عبدالحکیم مشرف قادری، مطبوعہ فیض الرسول، براؤن شریف،

شمارہ مارچ و اپریل ۱۹۹۲ء، ص ۲۵

۱۰۳ ، سورۃ توبہ ، ص ۹۵۸ ج ۲ ، صحیح البہاری ،

۸۴ ، سورۃ توبہ ،

فرمائیں — حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنی قبر شریف کی زیارت کا حکم دیا کہ قبر کو آپ کے جسم مبارک سے نسبت ہے — اللہ تعالیٰ نے قرآن حکیم میں بار بار قبر کا ذکر کیا کہ ہر انسان کی قبر کو اس کے جسم سے نسبت ہے — بزرگان دین کے مقابر تبلیغ اسلام کا عظیم گہوارہ رہے ہیں — روس میں برسوں اسلام پر پابندی رہی مگر جبرِ استبداد کے اس دور میں انہی تبلیغی مراکز سے مسلمانوں کی وابستگی نے ان کو زندہ رکھا — برسوں بعد جب روس کا اثر کی نظام تار عنکبوت کی طرح بکھر گیا تو مسلمان اسی ایمانی حرارت اور فکر و نظر کے ساتھ اُبھرے جس حرارتِ ایمانی اور فکر و نظر کے ساتھ ان کو دبا دیا گیا تھا — نسبتوں کی پاسداری سے ایمان کی حرارت باقی رہی جس نے ساری دنیا کو حیران کر دیا ہے —

حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے بیت اللہ میں تصویروں کو مٹایا اور بتوں کو ٹوٹا مگر بیت اللہ شریف کو ہاتھ نہ لگایا — دوسری طرف مسجد حنظلہ کو توڑنے کا حکم دیا — آپ کے اس عمل سے ہم کو یہ اصول بلا کہ جس چیز کی بنیاد خیر پر ہے اور اس کو بدی کا مرکز بنا لیا گیا ہو تو وہاں سے بدی کو دور کر دیا جائے، خیر کو نہ مٹایا جائے اور جس چیز کی بنیاد ہی شر پر ہو اور بظاہر وہ خیر کا مرکز ہو، اس کو ڈھا کر برابر کر دیا جائے — قرآن حکیم نے غیر اللہ کی عبادت کی نفی فرمائی ہے، مگر ہر نسبت کی نفی نہیں کی — نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کی اطاعت کا حکم دیا

۱۔ البوداؤد، صحیح البہاری، باب زیارة روضة النبی الکریم صلی اللہ علیہ وسلم، ج ۱، ص ۵۲۴ - ۵۲۸

۲۔ سورۃ توبہ، ۱۰۷ - ۱۰۸

۳۔ سورۃ حج، ۷۰ - سورۃ فاطر، ۲۲ - سورۃ ممتحنہ، ۱۳۰

۴۔ سورۃ ناس، ۳۶ - انعام، ۱۵۱

۵۔ سورۃ انفطار، ۴ - سورۃ نکاثہ، ۲

۶۔ سورۃ آل عمران، ۳۱

اور تو اور آدم علیہ السلام کے آگے فرشتوں کو جھکنے کا حکم دیا۔ بیٹے کو باپ کے آگے جھکنے کا حکم دیا۔ محکوم کو حاکم کی اطاعت کا حکم دیا۔ تو یہ کوئی کفر و شرک نہیں کیونکہ جس نسبت سے جھکا یا گیا یا مطاع بنا یا گیا وہ عبد و معبود کی نسبت نہیں۔ اس بات کو ذہن میں رکھنا چاہئے۔

اللہ تعالیٰ نے قرآن حکیم میں فرمایا۔

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۗ الْآيَةُ (سورۃ فجر، ۲۷-۳۰) "اے اطمینان والی جان! اپنے رب

کی طرف واپس ہو، یوں کہ تو اُس سے راضی ہو، وہ تجھ سے راضی، پھر میرے

خاص بندوں میں داخل ہو اور میری جنت میں آ۔" رب اللہ تعالیٰ نے اُس جان

کو مخاطب فرمایا جو خوشی و غمی، انبساط و انقباض، انعام و ایلام کی عارضی کیفیتوں

سے گزر کر مستقل اور دائمی سکون و طمانیت کی بلندیوں تک پہنچ چکی ہے۔

پھر اُس جان سے فرمایا۔ اپنے رب کی طرف لوٹ آ، تو اُس سے راضی،

وہ تجھ سے راضی، میرے بندوں میں شامل ہو جا، میری جنت میں داخل ہو جا

سب کو اُسی کی طرف لوٹنا ہے، سب اُسی کے بندے ہیں، سب

اُسی کی جنتیں ہیں۔ مگر جس کو وہ مولائے کریم اپنے پاس بلائے، جس کو

وہ رحیم اپنا بنائے، اُس کی بات ہی کچھ اور ہے۔ اور جس کو اپنی جنت

میں داخل کرے، اُس جنت کا عالم ہی کچھ اور ہے۔ ساری بہاریں

نسبتوں کی ہیں۔

اللہ تعالیٰ نے ہم کو بار بار نسبتوں کی طرف متوجہ فرمایا ہے۔

رمضان المبارک کا ایک امتیاز یہ بتایا گیا کہ اس میں قرآن نازل ہوا۔۔۔۔۔ اس کو نزولِ قرآن سے نسبت ہے۔۔۔۔۔ اسی نسبت کی وجہ سے حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے رمضان المبارک کو قرآن سے شاد آباد کیا۔۔۔۔۔ اور یہ بتا دیا کہ جس ماہ میں کوئی خاص نعمت نازل ہو، اُس ماہ میں اُس کا ذکر کرتے رہنا چاہئے۔۔۔۔۔ قرآن کریم کا امتیاز یہ بتایا کہ اس کو شبِ قدر میں نازل کیا گیا۔۔۔۔۔ یعنی قرآن کریم کو شبِ قدر سے خاص نسبت ہے۔۔۔۔۔ صراطِ مستقیم کی نشانی یہ بتائی کہ اس کو اللہ کے محبوبوں کے مبارک قدموں سے نسبت ہے۔۔۔۔۔ چاہ زمزم کو حضرت اسماعیل علیہ السلام کے نقشِ پا سے نسبت ہے۔۔۔۔۔ اسی نسبت نے اس کو اتنا محترم بنا دیا کہ ہر طواف کرنے والا اس سے اپنی پیاس بجھا رہا ہے، جو ہے لئے جا رہا ہے، ایک عالم سیراب ہو رہا ہے صدیاں بیت گئیں، عمریں گزر گئیں۔۔۔۔۔ زمزم کی تلاش میں سب کو اسی نسبت کی تلاش ہے ورنہ پانی تو ہر جگہ مل سکتا ہے۔۔۔۔۔ مگر پانی، پانی برابر نہیں۔۔۔۔۔ نسبتوں سے پست بلند ہو جاتے ہیں۔۔۔۔۔

ازواجِ مطہرات بھی بظاہر عورتیں ہی تھیں لیکن حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت نے اُن کو کیا سے کیا بنا دیا۔۔۔۔۔ قرآن حکیم نے نسبت کے اس راز سے پردہ اٹھاتے ہوئے فرمایا:

”اے نبی کی بیویو! تم میں سے کوئی دوسری عورتوں کی طرح نہیں ہے۔“

۔۔۔۔۔ مجاہدین سے نسبت کی وجہ سے اُن کی بیویوں کے احترام کی ہدایت کی گئی

۲۲ سورۃ فاتحہ ، ۵ - ۶

۱۸۵ سورۃ بقرہ ،

۲۲ سورۃ احزاب ،

نٹے موٹا امام مالک ، لاہور ، ص ۱۲۰

۳ سورۃ قدر ،

(البوداؤد، ۲۷، ۲۷، ۲۷) — حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم نے ان سمتوں کا بھی ادب سکھایا ہے جو محترم و معزز چیزوں کی طرف واقع ہوں چنانچہ بیت اللہ کی سمت بٹھوکنے کو منع فرمایا ہے۔ ایک صحابی نے قبہ کی طرف بٹھوک دیا تو حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم نے حکم دیا کہ ان کو کبھی امام نہ بنایا جائے۔ اور وہ کبھی امامت نہ کر سکے۔ آپ نے ملاحظہ فرمایا، حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم نے بیت اللہ سے نسبت رکھنے والی سمت کا کتنا احترام فرمایا ہے۔

عرض کیا جا چکا ہے کہ عالی نسبت سے لپست بلند ہو جاتے ہیں۔
قرآن حکیم اور احادیث شریفہ سے چند مثالیں ملاحظہ ہوں :-

① مٹی کی کیا حقیقت ہے مگر جب یہی مٹی حضرت جبریل علیہ السلام کے سُموں سے مَس ہوتی ہے تو تریاق و اکسیر بن جاتی ہے، جس بے جان مٹی میں اُسے زندہ کر دے۔

② حضرت موسیٰ اور حضرت ہارون علیہما السلام کے استعمال کی چیزیں لکڑی کے ایک صندوق میں رکھی گئیں جس کو فرشتوں نے اٹھایا اور جس کی شان یہ بتائی کہ میدانِ جنگ میں اُس کو آگے آگے رکھتے اور اُس کی برکت سے فتح و نصرت پاتے۔

③ حضرت یوسف علیہ السلام کے جسم مبارک سے مَس ہوئے والی قمیص کی نشان کہ جب حضرت یعقوب علیہ السلام کے چہرے پر ڈالی گئی تو بے نور آنکھوں میں نور آ گیا۔

۲۷۷ و: مشکوٰۃ شریف ، ص ۶۹ ، ۲۷۸ ، سورۃ بقرہ ،
ب: موطا امام مالک ، لاہور ، ص ۱۸۷ ، ب: صفۃ التفاسیر، بیروت ، ۸۷ ، ص ۶۹
۲۷۵ مشکوٰۃ شریف ، ص ۷۱ ، ۲۷۸ سورۃ یوسف ، ۹۳
۲۷۷ سورۃ طہ ، ۹۶ - ۸۶

(۴) یہ تو نبیوں کی شان تھی۔ حضرت صالح علیہ السلام کی اونٹنی کی یہ شان کہ اس کو اللہ تعالیٰ نے ناقۃ اللہ (اللہ کی اونٹنی) فرمایا اور اس کو ایذا دینے والی قوم ثمود کو تباہ و برباد کر دیا گیا۔ قوم کو ہدایت کر دی گئی تھی۔ اور اسے ربانی سے ہاتھ نہ لگاؤ کہ تمہیں دردناک عذاب آئے گا۔ اور اسے بری طرح ہاتھ نہ لگانا کہ تم کو نزدیک عذاب پہنچے گا۔

ان آیات سے معلوم ہوتا ہے کہ جن افراد یا اشیاء کو اللہ اپنی خاص نسبت سے نوازے، ان کو بری نیت سے ہاتھ لگانا بھی عذاب الہی کو دعوت دینا ہے۔ چہ جائیکہ ان کی شان میں گستاخیاں کرنا اور ان کی جناب میں بے ادبی سے پیش آنا۔ جب اللہ کے نزدیک حضرت صالح علیہ السلام کی اونٹنی ناقۃ اللہ کا یہ احترام ہے تو رسول اللہ، بیت اللہ اور کتاب اللہ کا کتنا احترام ہوگا!

اللہ نے کس کس کو اپنا بنایا۔ غور کرتے جائیں اور ادب کرتے جائیں۔ ایام اللہ، شعار اللہ، آلاء اللہ، آیات اللہ، حرمت اللہ، اولیاء اللہ، وغیرہ وغیرہ۔ صرف اسی ایک بات پر غور فرمائیں جس کو اللہ نے اپنا رسول و

۳۵ سورۃ آل عمران ، ۲۳	۳۶ سورۃ اعراف ، ۷۳
۳۷ سورۃ ابراہیم ، ۵	۳۸ سورۃ شعراء ، ۱۵۲-۱۵۴، سورۃ انعام ، ۸۷
۳۹ سورۃ بقرہ ، ۱۵۸-۲۰، سورۃ مائدہ ، ۲۰-سورۃ حج ، ۳۳-۳۲	۴۰ سورۃ ہود ، ۶۴-۶۵، سورۃ شمس ، ۱۲
۴۱ سورۃ اعراف ، ۷۳	۴۲ سورۃ اعراف ، ۷۳
۴۲ سورۃ آل عمران ، ۹۸-۴	۴۳ سورۃ ہود ، ۶۴
۴۳ سورۃ حج ، ۳۰	۴۴ سورۃ شمس ، ۱۳
۴۴ سورۃ یونس ، ۶۲	۴۵ سورۃ مائدہ ، ۹۷

محبوب بنایا، اس نسبت نے اُس کو اتنا بلند کر دیا کہ اُس کے حضور اونچی آواز سے بولنے والے کے نیک اعمال برباد ہو رہے ہیں^{۴۲}۔ اُس کی محفل سے بلا اجازت سرکنے والے کو عذابِ الہی کی وعید سنائی جا رہی ہے^{۴۳}۔ اُس کے حضور گستاخی کرنے والے کی عزت خاک میں ملائی جا رہی ہے^{۴۴}۔ جس ذات کو، جس کتاب کو، جس گھر کو، جس دن کو، جس نشانی کو، جس عزتِ الٰہی چیز کو، اللہ نے اپنی ذاتِ نسبتِ الٰہی ہمیں سب کی تعظیم و تکریم کرنی ہے، ہمیں سب کا ادب کرنا ہے۔ اللہ کا یہی حکم ہے۔ اللہ کے رسول کی یہی سنت ہے۔ صحابہ کا یہی عمل ہے۔ ان چیزوں سے توجہ ہٹانا، اللہ سے توجہ ہٹانا ہے۔

(۵) بات سے بات نکلتی گئی۔ حضرت صالح علیہ السلام کی اونٹنی کی بات ہو رہی تھی۔ اونٹنی تو اونٹنی ہے۔ کتے بھی اللہ کے محبوبوں کے محافظ و دربان بن جائیں تو محترم ہو جاتے ہیں۔ قرآنِ کریم میں اصحابِ کہف اور ان کے کتے کا واقعہ ہماری آنکھیں کھولنے کے لئے کافی ہے۔ اصحابِ کہف کو اللہ نے اپنی عجیب نشانی قرار دیا^{۴۵}۔ اور ان کے کتے کا اس پیار سے انداز سے ذکر فرمایا۔ "اور ان کا کتا اپنی کلاسیاں پھیلائے ہوئے ہے غار کی چوکھٹ پر"^{۴۶}۔

اُس زمانے کے لوگوں نے بھی اللہ کے محبوب اصحابِ کہف کے ساتھ ان کے کتے کا ضرور ذکر کیا ہے۔ ان لوگوں نے غار کے باہر یادگار عمارت اور مسجد بھی بنانا چاہی کہ اس زمین کو اللہ کے پیاروں سے نسبت تھی۔ جو اللہ کا ہو جاتا ہے

۴۵ سورۃ کہف ، ۹

۴۲ سورۃ حجرات ، ۳-۲

۴۶ ایضاً ، ۱۸

۴۳ سورۃ نور ، ۶۲

۴۴ ایضاً ، ۲۱، ۲۲

۴۵ سورۃ قلم ، ۱۳

وہ اللہ کی نشانی بن جاتا ہے اور جو ان کے دامن سے وابستہ ہوتا ہے وہ بھی اللہ کا مذکور بن جاتا ہے۔ اس کتے نے محبوبوں کے دامن سے وابستہ ہو کر وہ ادب سکھایا جو ہمیں نہیں آتا۔ اللہ نے اپنے کرم سے جانوروں کو انسان کا معلم بنایا۔ جب قابیل نے اپنے بھائی ہابیل کو قتل کیا تو توفین کا سلیقہ کوٹے نے بتایا۔ قابیل نے کفِ افسوس ملتے ہوئے کہا۔ ہائے خرابی! میں اس کوٹے جیسا بھی نہ ہو سکا! سب اصحابِ کف کو دیکھتے ہوئے ہم یہ کہیں گے، افسوس! ہم اس کتے جیسے بھی نہ ہو سکے!

⑥ نسبتوں سے دن محترم ہو جاتے ہیں۔ اللہ تعالیٰ نے حضرت کحییٰ علیہ السلام کے یوم ولادت اور یوم وصال کا بطورِ خاص ذکر فرمایا ہے۔ اسی طرح حضرت عیسیٰ علیہ السلام نے اپنے یوم ولادت اور یوم وصال کا اس وقت ذکر فرمایا کہ دنیا کو حیران کر دیا، جب وہ ابھی شیر خوار ہی تھے۔

⑤ یہ تو اللہ کے محبوبوں کے آنے کے دن تھے، اگر کوئی محبوب چیز عطا فرمائی جائے تو اس شے کی نسبت سے وہ دن بھی محترم اور خوشی کا دن ہو جاتا ہے۔ حضرت عیسیٰ علیہ السلام نے اللہ تعالیٰ سے خوانِ نعمت کے لئے دعا فرمائی کہ خوانِ نعمت عطا فرماتا کہ ہمارے اگلے پھلوں کے لئے یہ دن، عید کا دن ہو جائے۔ حقیقت یہ ہے کہ خوشی و غمی کے یادگار دن منانا، انسان کی فطرت میں ہے، اس میں تکلف کو دخل نہیں، اس کا تعلق جذبات و

۳۳ . سورۃ مریم

۱۱۳ . سورۃ مائدہ

۳۱ . سورۃ مائدہ

۳۱ . ایضاً

۱۵ . سورۃ مریم

بھی ایسی برکت والی ہو گئی کہ بیت اللہ کا طواف کرنے والے اس کا بھی طواف کرنے لگے۔ اور اسی نسبت کی وجہ سے اللہ نے ان پہاڑیوں کو اپنی نشانیاں قرار دیا حالانکہ یہ حضرت ہاجرہ علیہا السلام کی نشانیاں ہیں۔ معلوم ہوا کہ اللہ کے محبوب بندے جن راہوں سے گزر جاتے ہیں وہ راہیں بھی مقدس و متبرک ہو جاتی ہیں۔

۱۱) منیٰ میں حضرت ابراہیم علیہ السلام نے کنکریاں ماری تھیں۔ آپ نے قربانی پیش کی تھی۔ آپ کی نسبت سے یہ ادا میں ایسی پیاری ہو گئیں کہ حج کے لئے آنے والے ہر فرد پر واجب کر دیا گیا کہ کنکریاں مار کر سے اور قربانی کیا کرے۔

۱۲) سمتِ قبلہ کے تعین میں بھی نسبت ہی کار فرما نظر آرہی ہے۔ جب حضرت ابراہیم علیہ السلام کعبے کی بنیادیں رکھ رہے تھے تو نسبت کے اس راز کو عالم آشکار کر رہے تھے۔ اللہ تعالیٰ قیدِ مکاں اور قیدِ زمان سے پاک ہے، خود فرمایا۔ "مشرق و مغرب اللہ کے ہیں" اور خود فرمایا۔ "نہ وہ مغرب کی طرف ہے، نہ مشرق کی طرف" یہ بھی فرمایا کہ۔ "ہر ایک کے لئے توجہ کی ایک سمت ہے کہ وہ اُس طرف منہ کرتا ہے" خود فرمایا۔ "جس طرف منہ کرو گے اسی طرف وجہ اللہ ہے" اس کے باوجود فرمایا گیا۔ "انسان کی عبادت کے لئے

۱۱۵ ، اللہ سورہ بقرہ

۱۵۸ ، اللہ سورہ بقرہ

۲۶ ، اللہ سورہ حج

۱۵۸ ، اللہ سورہ حج

۱۲۸ ، اللہ سورہ بقرہ

۱۰۳ ، اللہ سورہ صافات

۱۱۵ ، اللہ ایضاً

۱۲۹ تا ۱۲۷ ، اللہ سورہ بقرہ

پہلا گھر مکہ میں بنایا گیا۔ اور اس گھر کو۔۔۔ انسانوں کا مرجع بنایا گیا۔
 کیوں بنایا گیا؟۔۔۔ ہاں وہ آنے والا، آنے والا تھا۔۔۔ بیت اللہ
 کو اس کا منظورِ نظر ہونا تھا۔۔۔ اعلانِ نبوت سے قبل ہی اس طرف رخ فرمایا، غارِ حرا
 کا قبلہ ہی ٹھہرا۔۔۔ دیکھنے والی آنکھیں حیران ہوتی ہیں، کس نے پہاڑوں کو موڑ کر
 بیت اللہ کی طرف کر دیا۔۔۔ اعلانِ نبوت کے بعد ہی قبلہ ٹھہرا۔۔۔ مگر سورہ
 میں ہجرت کے بعد بیت المقدس قبلہ قرار پایا، مسجدِ قبا کا یہی قبلہ پڑا۔۔۔ تقریباً ۱
 ماہ بعد نماز ہی میں آنکھیں آسمان کی طرف اٹھ گئیں۔۔۔ دلوں کا حال جاننے والے
 نے جان لیا کہ اس کا محبوب کیا چاہتا ہے۔۔۔ فوراً ارشاد ہوا۔۔۔ ”ہم دیکھ رہے
 ہیں بار بار تمہارا آسمان کی طرف منہ کرنا، تو ضرور ہم تمہیں پھیر دیں گے اس قبلہ کی طرف
 جس میں تمہاری خوشی ہے، ابھی اپنا منہ پھیر دو مسجدِ حرام کی طرف اور اے مسلمانو!
 تم جہاں کہیں ہو اپنا منہ اس طرف کرو“۔۔۔ اللہ اکبر! نگاہِ مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم)
 نے ہمیشہ ہمیشہ کے لئے بیت اللہ کو سارے عالم کا قبلہ بنا دیا۔۔۔ اس قبلہ
 کو نگاہِ مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) سے خاص نسبت ہے، اس کو نہ بھولنا چاہئے
 ۔۔۔ اس راز سے قرآنِ کریم نے پردہ اٹھاتے ہوئے فرمایا۔۔۔ ”اور اے
 محبوب! تم پہلے جس قبلہ پر تھے ہم نے وہ اس لئے مقرر کیا تھا کہ کون اس رسول کی
 پیروی کرتا ہے اور کون اُلٹے پاؤں پھرجاتا ہے“
 اللہ اکبر! قبلہ بدل کر یہ دیکھنا مقصود تھا کہ کس کی نظر قبلہ پر ہے اور کس کی نظر
 محمد مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) پر ہے۔۔۔ وہی مسلمان ٹھہرا جس نے محمد مصطفیٰ (صلی اللہ

۶۶ سورۃ آل عمران ، ۹۶ (ب) سیرۃ النبی ، ج ۱ ، ص ۳۰۰
 ۶۷ سورۃ بقرہ ، ۱۲۵
 ۶۸ (۱) سورۃ بقرہ ، ۱۲۲-۱۲۳
 ۶۹ سورۃ بقرہ ، ۱۲۲
 ۷۰ ایضاً ، ۱۲۳

علیہ وسلم پر نظر رکھی، جد ہر آپ نے رخ فرمایا، ادھر ہی اس نے رخ کیا۔

(۱۳) نسبتوں کی بات کہاں تک کی جائے! — حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے جو مسجد حرام، مسجد اقصیٰ اور مسجد نبوی شریف کے لئے سفر کرنے کی اجازت دی تو اس میں بھی نسبتوں کے بھید چھپے ہوئے ہیں۔ ساری زمین مسجد ہے (بخاری شریف مترجم، ج ۲، ص ۳۱۲) — جہاں چاہیں نماز پڑھیں۔ — تین مساجد کا بطور خاص کیوں ذکر کیا گیا؟ — اس لئے کہ تینوں مسجدوں کو اللہ کے محبوبوں، اللہ کے نبیوں اور اللہ کے رسولوں سے نسبت ہے۔ — تینوں مسجدوں کی زمین نے محبوبوں کے قدم چومے ہیں۔ — وہ محبوب یہاں آرام فرما ہیں۔ — ان کی نسبت سے اس زمین کو یہ عظمت ملی۔

(۱۴) صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم قرآن حکیم کے رمز شناس تھے اور محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم کے ادا شناس۔ — آئیے ان کو دیکھیں۔ — نسبت کا سبق ان سے سیکھیں۔ — حضرت عمر رضی اللہ عنہ حجرِ اسود کو بوسہ دیتے ہوئے فرما رہے ہیں۔ — "میں رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو تجھے چومتے دیکھتا تو ہرگز نہ چومتا"۔ — اسی لئے حجرِ اسود کا یہ ادب ہے کہ اگر اس سے ہاتھ مس نہ ہو سکیں تو اپنی ہتھیلیوں کو حجرِ اسود کے سامنے کر کے اپنے ہاتھ ہی چوم لئے جائیں، یہ نسبت کا کمال ادب ہے۔

(۱۵) حضرت عروہ بن مسعود ثقفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے جب پہلے پہل تاجدارِ دو عالم

۱۴ صحیح البخاری، ج ۲، ص ۳۱۲ بخاری شریف مترجم (ب) بخاری شریف، لاہور، ج ۲، ص ۳۱۲

۱۵ سورہ اسرار، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶،

صلی اللہ علیہ وسلم کی زیارت کی تو یہ دیکھ کر حیران رہ گئے کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے وضو کے پانی کو لپکنے کے لئے ایک خلقت ٹوٹی پڑ رہی ہے۔ کوئی چہرہ پر مل رہا ہے، کوئی ہاتھوں میں مل رہا ہے۔ عجب ذوق و شوق کا عالم ہے۔

۱۶ ایک روز حضرت بلال حبشی رضی اللہ عنہ، حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے وضو کا پانی ایک لگن میں لئے باہر آئے تو صحابہ کرام ٹوٹ پڑے، جس کو یہ پانی مل گیا اُس نے اپنے چہرے پر مل لیا۔ اس پانی کو سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کے چہرہ انور سے نسبت ہو گئی تو یہ اتنا مقدس ہو گیا کہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم اپنے اپنے چہروں پر مل رہے ہیں۔ سبحان اللہ!

۱۶ حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم نے منیٰ میں سر مبارک حلق کرایا۔ نصف موی مبارک حضرت ابو طلحہ انصاری رضی اللہ عنہ کو عطا فرمائے اور نصف ازواجِ مطہرات اور تمام صحابہ کرام میں تقسیم فرمائے۔ ہر ایک کو ایک ایک یا دو دو ملے۔ حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ نے پیشانی مبارک کے بال طلب فرمائے عطا کئے گئے۔ یہ موی مبارک انہوں نے برکت کے لئے ٹوپی میں رکھ لئے اور اس کی برکت سے ہر مہم میں فتح و نصرت نے ان کے قدم چومنے سے ازواجِ مطہرات کو جو موی مبارک ملے تھے ان میں حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا کو عطا کر دہ موی مبارک آج بھی روٹھری (سندھ - پاکستان) میں ایک عظیم الشان

۴۶ (۱) حجة الاعظمیٰ العظیمین، ص ۶۸۶ بحوالہ مستدرک

۴۳ بخاری شریف، ج ۱، ص ۶۳۱-۶۳۲

(ب) معارج النبوة، لاہور ۱۹۹۱ء، ج ۳، ص ۲۷۰

۴۴ شبلی نعمانی، سیرۃ النبی (عظیم گڑھ ۳۳۹) ج ۱، ص ۲۱۵

۴۵ بخاری شریف، مسلم شریف، مشکوٰۃ شریف، ص ۷۲

عمارت میں محفوظ ہے جس کی دیوار پر موئے مبارک کی تاریخ لکھی ہوئی ہے۔

۱۸ حضرت انس رضی اللہ عنہ فرماتے ہیں ایک شخص سر مبارک کے بال اتار رہا تھا، صحابہ کرام گھیرا ڈالے بیٹھے تھے، نہیں چاہتے تھے کہ کوئی بال ان کے ہاتھ میں آنے کی بجائے زمین پر گر جائے۔ غور فرمائیں موئے مبارک کی یہ عزت اور احترام اسی لئے تھا کہ وہ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کے سر مبارک سے نسبت رکھتے تھے۔

۱۹ حضرت عبیدہ رضی اللہ عنہ فرماتے ہیں۔ میرے پاس سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کا ایک موئے مبارک ہونا، دنیا و ما فیہا سے زیادہ محبوب ہے۔

۲۰ حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ نے وصیت فرمائی کہ حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے موئے مبارک، تراشہ ناخن۔۔۔ ان کے گلے، منہ اور سجدے کی جگہوں پر رکھے جائیں۔ چنانچہ ایسا ہی کیا گیا۔

۲۱ حضرت ابو محمد ورہ رضی اللہ عنہ کی پیشانی کو سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنے دست مبارک سے مس فرمایا تو انہوں نے عمر بھر پیشانی کے وہ بال نہیں کٹوائے جن سے دست مبارک مس ہوا تھا یہاں تک کہ وہ اتنے بڑھ گئے کہ جب وہ کھولتے تو زمین سے لگ جاتے۔ ان بالوں کو کیوں نہ کٹوایا؟ اس لئے کہ ان کو سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کے دست مبارک سے نسبت تھی۔

۲۲ حضرت انس رضی اللہ عنہ کے پاس لکڑی کا ایک پیالہ تھا جس میں حضور اکرم

۱۷ مسلم شریف، ج ۲، ص ۲۵۶
۱۸ مرقاۃ شرح مشکوٰۃ، ج ۵، ص ۱۳۸
۱۹ بخاری شریف، ج ۱، ص ۲۹
۲۰ شفاء شریف، ج ۲، ص ۲۲

صلی اللہ علیہ وسلم کو پانی پلایا کرتے تھے۔ اس میں لوسہ کا ایک گنڈا تھا۔ جب حضرت انس رضی اللہ عنہ نے اس گنڈے کو بدلنا چاہا تو حضرت طلحہ رضی اللہ عنہ نے ایسا کرنے سے منع فرمایا کیونکہ اس گنڈے کو سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنا دست مبارک لگایا تھا۔

۲۳) حضرت سہیل رضی اللہ عنہ نے جس پیالے میں حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم کو پانی پلایا صحابہ کرام نے تبرکاً اس میں پانی پیا اور اس پیالے کو اس بلند پایہ نسبت ہی کی وجہ سے حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ نے اپنے پاس محفوظ کر لیا۔

۲۴) ایک صحابی نے سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی چادر شریف اس لئے طلب فرمائی کہ اس میں کفنائے جائیں اور وہ اس میں کفنائے گئے۔

۲۵) جس چار پائی یا تخت پر حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم نے وصال فرمایا اسی تخت پر حضرت صدیق اکبر اور حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہما کو لے جایا گیا، جب یہ تخت پرانا ہو گیا تو اس کی بوسیدہ لکڑیاں سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت کی وجہ سے چار ہزار درہم میں ہدیہ کی گئیں۔ حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ نے حضورِ انور صلی اللہ علیہ وسلم کی بوسیدہ چادر شریف بیس ہزار درہم میں حاصل کی یہی چادر شریف پھران کا کفن بنی۔

۲۶) ملک شام سے حضرت بلال حبشی رضی اللہ عنہ مدینہ منورہ حاضر ہوئے تو سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی قبر مبارک سے لپٹ گئے، زار و قطار رونے لگے، پھر مبارک خاک آلود

۱۵۱ بخاری شریف ، ج ۲ ، ص ۸۴۲ ۱۵۲ ابن عماد ، ج ۳ ، ص ۳۸۲

۱۵۲ ایضاً ، ج ۲ ، ص ۸۴۲ ۱۵۳ سیرت رسول عربی ، ص ۶۸

۱۵۳ ایضاً ، ج ۲ ، ص ۸۶۵

ہو گیا۔ خاک تو خاک ہی ہے مگر یہ خاک حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت

شریفیہ سے اس قابل ہو گئی کہ حضرت بلال حبشی رضی اللہ عنہ کے چہرہ انور کا غارہ بنے۔

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما کی عادت شریفہ تھی کہ وہ منبر شریف پر سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کے بیٹھنے کی جگہ کو اپنے ہاتھوں سے مس کر کے چہرہ پر پھیر لیا کرتے تھے۔

حضرت امام مالک رضی اللہ عنہ مدینہ شریف میں سواری نہ کرتے اور فرماتے۔

مجھے شرم آتی ہے کہ جس زمین پر سرکارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم چلے ہوں اس کو اپنے

جانور کے سمتوں سے روندوں۔ اللہ اکبر! صحابہ و تابعین کے دلوں میں نسبت

کا یہ احترام تھا!۔۔۔۔۔ افسوس ہم کہاں سے کہاں چلے گئے!

نسبتیں ایک قسم کے لنگر ہیں جن سے ہمارے ایمان و یقین کے جہازوں کو

باندھا گیا ہے۔۔۔۔۔ یہ لنگر اللہ نے بنائے ہیں۔۔۔۔۔ ان لنگروں سے اللہ نے باندھا

ہے۔۔۔۔۔ گنہگاروں اور سیہ کاروں کو حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کے در پر جھکایا ہے

اپنی اور اپنے حبیب کریم صلی اللہ علیہ وسلم کی رضا و خوشنودی حاصل کرنے کا طریقہ یہ بتایا کہ زندگی بھر

سچوں کے ساتھ رہو۔۔۔۔۔ صاف صاف فرمادیا۔۔۔۔۔ اے ایمان والو! اللہ سے

ڈرو اور سچوں کے ساتھ رہو۔۔۔۔۔ جو سچے کرتے رہیں، تم بھی کرتے رہو۔۔۔۔۔ اپنے

دل میں وسوسوں کو جگہ نہ دو۔۔۔۔۔ سچوں کے دامن تقام لو تا کہ سیدھے راستے پر

چلتے رہو۔۔۔۔۔ جس نے دامن چھوڑا، بھٹک گیا۔۔۔۔۔ یہ بات سچی ہے اور اللہ

کی بات سے زیادہ کس کی بات سچی ہوگی؟

۱۱۹ سورۃ توبہ ، ص ۹۵۸ بحوالہ ابن عساکر

۱۲۰ سورۃ فاتحہ ، ص ۲۲ شفا شریف ، ج ۲ ، ص ۲۲

۱۲۱ سورۃ نسا ، ج ۲ ، ص ۲۲

۱۲۲ سورۃ نسا ، ص ۲۲

اگر اللہ کے محبوبوں سے نسبت ہے تو ہر اس چیز اور ہر اس عمل سے محبت ہوگی جس سے محبوب کو نسبت ہے۔۔۔۔۔ جب انصار نے مال و دولت جمع کر کے حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے ذاتی مصارف کے لئے پیش کرنا چاہا تو آپ نے یہ مال و دولت واپس کرتے ہوئے فرمایا۔۔۔۔۔ ”میں اس (تبلیغ رسالت اور ارشاد و ہدایت) پر تم سے کچھ اجرت نہیں مانگتا مگر قرابت کی محبت“^{۹۳}۔۔۔۔۔ یعنی جس کو مجھ سے نسبت ہو اس کی محبت۔۔۔۔۔ غور فرمائیں حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے ہم پر کتنے احسانات ہیں، کیا ان احسانات کا تقاضا یہ نہیں کہ ہم آپ سے اور ہر اس چیز سے محبت کریں جس کو آپ سے نسبت ہو۔۔۔۔۔ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم کی محبت رسول صلی اللہ علیہ وسلم کا آپ نے نظارہ کیا۔۔۔۔۔ اللہ تعالیٰ ہم سب کو صحابہ کرام کے نقش قدم پر چلائے اور دشمنان اسلام کے فریب سے بچائے۔۔۔۔۔ ہر مسلمان کو دیدہ بینا اور عقل سلیم عطا فرمائے کہ وہ جلتے ہوئے چراغوں کو نہ بجھائے بلکہ بجھتے ہوئے چراغوں کو روشن کرے۔۔۔۔۔ اندھیروں میں اُجالا کرے۔۔۔۔۔ اجالوں کو اور بالا کرے۔۔۔۔۔

چمک تجھ سے پاتے ہیں سب پانے والے

مراد دل بھی چمکادے چمکانے والے

آمین!

۲ محرم الحرام ۱۴۱۵ھ

۱۳ جون ۱۹۹۴ء

احقر محمد مسعود احمد عفی عنہ

کراچی - سندھ

ادارہ مسعودیہ کی کتب ملنے کے پتے

۱۔ ادارہ مسعودیہ

۵۱۶۲۔ ای ٹائم آباد گراپیٹی۔ فون 6614747

۲۔ ضیاء الاسلام پبلی کیشنز۔

ضیاء منزل (شوہن مینشن) محمد بن قمر، آف ایم اے، جناح روڈ

میدان گراپیٹی فون نمبر 2633819-2213973

۳۔ فرید بک اسٹال

38۔ اردو بازار، انور فون 042-7224899-7312173

۴۔ ضیاء القرآن

14۔ انٹال سنٹر، اردو بازار، گراپیٹی فون 2630411-2210212

۵۔ مکتبہ غوثیہ

پرانی سبزی منڈی، یونیورسٹی روڈ، پولیس چوکی محلہ فوکان آباد، گراپیٹی نمبر ۵

فون 4910584-4926110

۶۔ مکتبہ الجامعہ نقشبندیہ بستان العلوم

کڈہالہ (مجاہد آباد)، آزاد کشمیر برائے کجرات، اسلامی جمہوریہ پاکستان

اگر اللہ کے محبوبوں سے نسبت ہے تو ہر اس چیز اور ہر اس عمل سے محبت ہوگی جس سے محبوب کو نسبت ہے۔۔۔۔۔ جب انصار نے مال و دولت جمع کر کے حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے ذاتی مصارف کے لئے پیش کرنا چاہا تو آپ نے یہ مال و دولت واپس کرتے ہوئے فرمایا۔۔۔۔۔ ”میں اس (تبلیغ رسالت اور ارشاد و ہدایت) پر تم سے کچھ اجرت نہیں مانگتا مگر قرابت کی محبت“۔۔۔۔۔ یعنی جس کو مجھ سے نسبت ہو اس کی محبت۔۔۔۔۔ غور فرمائیں حضور انور صلی اللہ علیہ وسلم کے ہم پر کتنے احسانات ہیں، کیا ان احسانات کا تقاضا یہ نہیں کہ ہم آپ سے اور ہر اس چیز سے محبت کریں جس کو آپ سے نسبت ہو۔۔۔۔۔ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم کی محبت رسول صلی اللہ علیہ وسلم کا آپ نے نظارہ کیا۔۔۔۔۔ اللہ تعالیٰ ہم سب کو صحابہ کرام کے نقش قدم پر چلائے اور دشمنان اسلام کے فریب سے بچائے۔۔۔۔۔ ہر مسلمان کو دیدہ بینا اور عقل سلیم عطا فرمائے کہ وہ جلتے ہوئے چراغوں کو نہ بجھائے بلکہ بجھتے ہوئے چراغوں کو روشن کرے۔۔۔۔۔ اندھیروں میں اُجالا کرے۔۔۔۔۔ اجالوں کو اور بالا کرے۔۔۔۔۔

چمک تجھ سے پاتے ہیں سب پانے والے
مراد دل بھی چمکادے چمکانے والے
آمین!

۲ محرم الحرام ۱۴۱۵ھ

۱۳ جون ۱۹۹۴ء

احقر محمد مسعود احمد عفی عنہ

کراچی - سندھ

ادارہ مسعودیہ کی کتب ملنے کے پتے

۱۔ ادارہ مسعودیہ

۵۰۶۲۔ ای ٹائم آباد، کراچی۔ فون 6614747

۲۔ ضیاء الاسلام پبلی کیشنز۔

ضیاء منزل (شوہن مینشن) محمد بن قمر، آف ایم اے، جناح روڈ،

عیدگاہ کراچی فون نمبر 2633819-2213973

۳۔ فرید بک اسٹال

38۔ اردو بازار، لاہور، فون 042-7224899-7312173

۴۔ ضیاء القرآن

14۔ انٹال سنٹر، اردو بازار، کراچی فون 2630411-2210212

۵۔ مکتبہ غوثیہ

پرائی سبزی منڈی، یونیورسٹی روڈ، پولیس چوکی محلہ، فاقان آباد، کراچی نمبر ۱۰

فون 4910584-4926110

۶۔ مکتبہ الجامعہ نقشبندیہ بستان العلوم

کڈہالہ (مجاہد آباد)، آزاد کشمیر، راستہ گجرات، اسلامی جمہوریہ پاکستان

